

Peri Istorias

Vol 10 (2021)

Περί Ιστορίας

ΙΟΝΙΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Περί Ιστορίας

10

ΚΕΡΚΥΡΑ 2021

Ο Αύγουστος στο πλαίσιο της πολιτικής του Μουσολίνι

Ιουλία Αρταβάνη

To cite this article:

Αρταβάνη Ι. (2022). Ο Αύγουστος στο πλαίσιο της πολιτικής του Μουσολίνι. *Peri Istorias*, 10, 445–478. Retrieved from <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ieim/article/view/30397>

Ο ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΟΛΙΝΙ*

*Augusto, fondatore dell'Impero romano.
Il Duce, fondatore dell'Impero italiano*

Από τον τίτλο του έργου του Filippo Speciale¹ (1937) γίνεται άμεσα αντιληπτή η θέση που κατείχε η αυγούστεια περίοδος στο αποικιοκρατικό-ιμπεριαλιστικό αφήγημα του φασιστικού καθεστώτος της Ιταλίας. Στο παρόν άρθρο εξετάζεται η ιδιαίτερη σημασία που κατείχε η μορφή του πρώτου ρωμαίου αυτοκράτορα Αυγούστου² στην πολιτική προπαγάνδα του φασιστικού καθεστώτος ως προτύπου του Μουσολίνι. Με την προβολή των γλυπτών αναπαραστάσεων του ηγεμόνα, π.χ. του θωρακοφόρου ανδριάντα του από την Prima Porta και μιας σειράς άλλων σημαντικών μνημείων που είχαν ανεγερθεί στην εποχή της βασιλείας του Αυγούστου στο Πεδίον του Άρεως στη Ρώμη, επιχειρείται η επίτευξη ενός διπλού στόχου: αφενός να επισημανθεί με συντομία η ερμηνεία και η πολιτική

* Η ενασχόλησή μου με το θέμα «αρχαιολογία και εθνικισμός» ξεκίνησε στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών στην αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο του Ρεθύμνου και συνεχίστηκε σε ένα δεύτερο επίπεδο κατά τη φοίτησή μου σε μεταπτυχιακό πρόγραμμα του ΕΑΠ. Το παρόν άρθρο σχετίζεται με τη διπλωματική μεταπτυχιακή μου εργασία με θέμα *Η αρχαιολογική εικόνα ως επικοινωνιακό μέσο για την προώθηση της πολιτιστικής πολιτικής: Η μελέτη χρήσης του αρχαιολογικού πλούτου στην Ιταλία του Μουσολίνι*, ΕΑΠ, Σχολή Κοινωνικών Σπουδών, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων», Αθήνα 2018. Στα πρώτα βήματα της έρευνάς μου θυμάμαι πολλά απογεύματα στην Κρήτη να συζητάμε με τις ώρες με τον καθηγητή μου Κωνσταντίνο Ντόκο πάνω σε αυτά τα ζητήματα. Μου είχε αναφέρει τότε ότι, όντας συλλέκτης, είχε περιοδικά της εποχής με εικόνες του Μουσολίνι που θα με ενδιέφεραν. Τελικά, τα περιοδικά αυτά βρεθήκαν αργότερα στο γραφείο του στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Ο Κωνσταντίνος Ντόκος για όλους εμάς δεν υπήρξε μόνο καθηγητής μας στο Πανεπιστήμιο αλλά δάσκαλός μας και μετά από αυτό.

1. Filippo Speciale, *Augusto, fondatore dell'Impero romano: Il Duce, fondatore dell'Impero italiano*, Treviso 1937. Ο παραλληλισμός των δύο ιστορικών προσώπων εντοπίζεται και σε δύο βιβλία του Emilio Bablo: *Augusto e Mussolini*, Roma 1937, και *Protagonisti dell'Impero di Roma*, Roma 1941.

2. Ο Οκταβιανός/Αύγουστος (23 Σεπτεμβρίου 63 π.Χ. – 19 Αυγούστου 14 μ.Χ.) υπήρξε ο πρώτος ρωμαίος αυτοκράτορας. Μετά την επικράτησή του στη ναυμαχία του Ακτίου

σημασία του εκάστοτε μνημείου για τον ίδιο τον Αύγουστο και την εποχή του, και αφετέρου να καταγραφεί ο τρόπος και κυρίως ο βαθμός χρήσης των μνημείων αυτών από τον Μουσολίνι, ανάλογα με τους σκοπούς που καλούνταν να εξυπηρετήσουν τα μνημεία κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Η πολιτική χρήση του παρελθόντος επετεύχθη, ως ένα μεγάλο βαθμό, και με την αρωγή της επιστήμης της αρχαιολογίας μέσα από ένα πλήθος δράσεων αρχαιολογικού χαρακτήρα, όπως ανασκαφές, αναστηλώσεις, εκθέσεις κ.ά., οι οποίες υπήρξαν ταυτόχρονα και η βασική πηγή για τις «αρχαιολογικές εικόνες»³. Η πολιτικοποίηση όμως της αρχαιολογίας δεν υπήρξε πρωτοτυπία των ολοκληρωτικών καθεστώτων του 20^{ου} αιώνα, αλλά παρατηρείται ήδη από τον 19^ο, κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης του εθνικισμού και της δημιουργίας των εθνικών κρατών⁴. Από αυτήν την εποχή παρατηρείται μια άμεση αλλά και αμφίδρομη ταυτόχρονα σχέση ανάμεσα στην αρχαιολογία και την πολιτική, καθώς η προστασία του αρχαιολογικού πλούτου, που πλέον αναγνωρίζεται ως εθνικός πλούτος, αποτελεί κρατική υποχρέωση και ευθύνη. Ακόμη, τα νεοσύστατα εθνικά κράτη, στο πλαίσιο της επίτευξης της εθνικής ενότητας μέσω της ανάδειξης ενός κοινού παρελθόντος, εντάσσουν στη φαρέτρα τους και την επιστήμη της αρ-

(31 π.Χ.) επί του Μάρκου Αντωνίου αναδείχθηκε μοναδικός ηγεμόνας (princeps) του ρωμαϊκού κράτους και παρέμεινε στην εξουσία μέχρι τον θάνατό του, το 14 μ.Χ. Το 27 π.Χ. του δόθηκε από τη ρωμαϊκή Σύγκλητο το προσωνύμιο Augustus (Σεβαστός), ενώ από το 23 π.Χ. κατείχε ισοβίως τη δημαρχική εξουσία (tribunicia potestas), μέσω της οποίας μπορούσε να προβεί σε οποιαδήποτε νομοθετική πρωτοβουλία. Το δικαίωμα αυτό σηματοδότησε και τυπικά το τέλος της Res Publica. Βλ. ενδεικτικά *Brill's New Pauly: Encyclopedia of the Ancient World* 2 (2003), σ. 363-376, λήμμα «Augustus» (Dietmar Kienast).

3. Η έννοια της «αρχαιολογικής εικόνας» σε ένα πρώτο επίπεδο ορίζεται ως η απεικόνιση αρχαιοτήτων σε οποιοδήποτε οπτικοακουστικό υλικό και σε ένα δεύτερο επίπεδο έχει τον ρόλο μνημείατος στο πλαίσιο μιας επικοινωνιακής δράσης όπου κυριαρχούν οι εικονικοί κώδικες.

4. Ενδεικτική βιβλιογραφία για την αρχαιολογία κατά τον 19^ο αιώνα: Αθανάσιος Καλπαξής, *Αρχαιολογία και Πολιτική I. Σαμακά Αρχαιολογικά 1850-1914*, Ρέθυμνο 1990· Αθανάσιος Καλπαξής, *Αρχαιολογία και Πολιτική II. Η ανασκαφή του Ναού της Αρτέμιδος (Κέρκυρα 1911)*, Ρέθυμνο 1993· Alain Schnapp, *Η κατάκτηση του παρελθόντος. Οι απαρχές της Αρχαιολογίας*, Ηράκλειο 2007· Margarita Díaz-Andreu, *A World History of Nineteenth-Century Archaeology. Nationalism, Colonialism and the Past*, New York 2007· Αθανάσιος Μποχώτης, *Ελέγχοντας τον τόπο του παρελθόντος: Η γερμανοελληνική σχέση εξουσίας στις ανασκαφές της Ολυμπίας 1869-1882*, Ηράκλειο 2015· Nathalie Patricia Soursos, *Fotografie und Diktatur: Eine Untersuchung anhand der Diktaturen Ioannis Metaxas' in Griechenland und Benito Mussolinis in Italien*, αδημ. διδακτορική διατριβή, Wien 2015.

χαιολογίας λόγω της ιδιαιτερότητας του αντικειμένου της, το οποίο δεν είναι άλλο από τη μελέτη των αρχαίων υλικών καταλοίπων, των οποίων η εικόνα μπορεί ευκολότερα να διαδοθεί σε ένα μη εξειδικευμένο κοινό.

Η μέγιστη όμως πολιτικοποίηση της αρχαιολογίας παρατηρείται στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα με την εγκαθίδρυση ολοκληρωτικών καθεστώτων στην Ευρώπη⁵, καθώς οι επικεφαλής αυτών των καθεστώτων προσπάθησαν με την αρωγή του απώτερου παρελθόντος όχι μόνο να προβάλλουν συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, αλλά και να ταυτιστούν με αυτές. Έτσι, σημαντική πηγή για την προπαγάνδα των συγκεκριμένων καθεστώτων υπήρξε η οικειοποίηση του αντίστοιχου «χρυσού παρελθόντος»⁶, ενώ στη σύνδεση του «τότε» με το «τώρα» σημαντικό ρόλο έπαιξε και η επιστήμη της αρχαιολογίας. Στην περίπτωση της φασιστικής Ιταλίας χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προβολή μόνο της ρωμαϊκής καταγωγής του επίσημου εμβλήματος του καθεστώτος (fasces)⁷, που υπήρξε έργο του αρχαιολόγου Giacomo Boni⁸. Η συνεχής προβολή του –επίσημου πλέον– φασιστικού συμβόλου (1926) είχε ως αποτέλεσμα την ταύτισή του αποκλειστικά με την περίοδο του Μουσολίνι (Εικ. 1-4).

5. Ενδεικτική βιβλιογραφία: L. Philip Kohl, Clare P. Fawcett (επιμ.), *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, New York 2000· Michael L. Galaty, Charles Watkinson, «The Practice of Archaeology Under Dictatorship», στο Michael L. Galaty, Charles Watkinson, *Archaeology under Dictatorship*, New York 2004, σ. 1-17· Lynn Meskell (επιμ.), *Αρχαιολογία στο στόχαστρο: εθνικισμός, πολιτική και πολιτιστική κληρονομιά στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή*, Αθήνα 2006· Aristotle Kallis, *The Third Rome, 1922-1943: the making of the fascist capital*, New York 2014.

6. Για την ελληνική πραγματικότητα, βλ. ενδεικτικά: Yiannis Hamilakis, Eleana Yalouri, «Antiquities as symbolic capital in modern Greek society», *Antiquity* 70 (1996), σ. 117-129· Γιάννης Χαμιλάκης, *Το έθνος και τα ερείπιά του*, Αθήνα 2012.

7. Το συγκεκριμένο έμβλημα έφερε μία δέσμη από ράβδους, δεμένη με έναν πέλεκυ και συμβόλιζε την ενότητα και τη δύναμη. Στους ρωμαϊκούς χρόνους χρησιμοποιούνταν ήδη από την εποχή της Res Publica ως σύμβολο εξουσίας των ραβδούχων (lictors), που είχαν κυρίως δικαστικές αρμοδιότητες, ενώ στην αυτοκρατορική περίοδο οι ραβδούχοι απεικονίζονταν συχνά ως προάγγελοι αυτοκρατόρων και ανώτερων αξιωματούχων σε θριαμβικές και μη πομπές. Στο πλαίσιο της αναζήτησης του «παρελθόντος» από κάθε «παρόν» έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να δει κανείς την ετρουσκική καταγωγή των fasces. Το εν λόγω έμβλημα είχε χρησιμοποιηθεί και νωρίτερα από σοσιαλιστικές οργανώσεις στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπως οι Fasci Siciliani. Βλ. Paola Salvatori, «Romanità e fascismo: il fascio littorio», *Forma Urbis* 6 (giugno 2013), σ. 7-13· Stanley Payne, *Η ιστορία του φασισμού*, Αθήνα 2000, σ. 181· Robert Paxton, *Η ανατομία του φασισμού*, Αθήνα 2006, σ. 15.

8. Peter Aicher, «Mussolini's Forum and the Myth of Augustan Rome», *The Classical Bulletin* 76.2 (2000), σ. 119· Salvatori, «Romanità e fascismo», σ. 9-10.

Εικ. 1-4: Ενδεικτικές εικόνες απεικόνισης του φασιστικού εμβλήματος (*fascies*): Εικ. 1 (επάνω αριστερά): Γραμματόσημο του 1929. Εικ. 2 (επάνω δεξιά): Γραμματόσημο του 1932. Εικ. 3 (κάτω αριστερά): Φωτογραφία του Μουσολίνι από την Τρίπολη της Λιβύης με τη συνοδεία «ραβδούχων» που κρατούν *fascies*. Εικ. 4 (κάτω δεξιά): Άγαλμα που κρατάει *fascies*, από το Foro Mussolini.

Στο πλαίσιο των ολοκληρωτικών καθεστώτων η φασιστική Ιταλία⁹ στράφηκε στο ρωμαϊκό παρελθόν και ιδιαίτερα στην αυγούστεια περίοδο. Μέσω

9. Η πολιτική χρήση της αρχαιολογίας παρατηρείται ήδη από την ίδρυση του ιταλικού κράτους (1861), καθώς τότε χρονολογούνται και οι πρώτες ιταλικές αρχαιολογικές ανασκαφές εντός και εκτός συνόρων. Βλ. σχετικά Rodolfo Lanciani (επιμ.), *Catalogo della Mostra Archeologia nelle Terme di Diocleziano*, Roma 1911· Marta Perticioli, *Archeologia e Mare Nostrum: le missioni archeologiche nella politica mediterranea dell'Italia 1898/1943*,

της προβολής συγκεκριμένων αρχαιοτήτων το ολοκληρωτικό καθεστώς είχε ως βασικό στόχο να αναδειχθεί το ίδιο ως ο νόμιμος διάδοχος ενός αυτοκρατορικού παρελθόντος¹⁰ που είχε εγκαινιαστεί από τον Οκταβιανό/Αύγουστο. Συγκεκριμένα, η επικράτηση του Οκταβιανού μετά τη ναυμαχία του Ακτίου (31 π.Χ.) –ο οποίος γίνεται γνωστός από το 27 π.Χ. και εξής κυρίως με τον τίτλο του Αυγούστου– είχε ως αποτέλεσμα την εγκαθίδρυση ενός νέου πολιτικού συστήματος, αυτού της Ηγεμονίας, αλλά και τη διαμόρφωση μιας νέας εικαστικής γλώσσας που εντάχθηκε στην υπηρεσία της Αυτοκρατορίας.

Στο παρόν άρθρο περιλαμβάνονται τόσο τα κρατικά μνημεία που ανεγέρθηκαν στο σύνολο της Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στη Ρώμη, καθώς και τα νέα σύμβολα ισχύος που υιοθετήθηκαν εκείνη την εποχή, όσο και η ίδια η εικόνα του ηγεμόνα¹¹. Οι συγκεκριμένες αρχαιότητες, ως φορείς πολιτικών μηνυμάτων ήδη από την εποχή της ανέγερσής τους, χρησιμοποιούνται εκ νέου από ένα μεταγενέστερο καθεστώς ολοκληρωτικού χαρακτήρα για την ταύτισή του με ένα «ένδοξο» στρατιωτικό παρελθόν. Η ανάδειξη αυτή επετεύχθη όχι μόνο μέσω δράσεων αρχαιολογικού χαρακτήρα, π.χ. ανασκαφές, αναστηλώσεις, εκθέσεις κ.ά., αλλά και με την προβολή μιας σύγχρονης Ρώμης εφάμιλλης της αρχαίας. Στην παρούσα φάση της έρευνας έχουν επιλεγεί και θα παρουσιαστούν τα πιο αντιπροσωπευτικά μνημεία του Αυγούστου στη Ρώμη, η «αυγούστεια τριλογία» στο Πεδίον του Άρεως, οι οβελίσκοι που μεταφέρθηκαν από την Αίγυπτο στη Ρώμη, αλλά και η ίδια η «εικόνα» του πρώτου ρωμαίου αυτοκράτορα, σε σχέση με τον τρόπο που πραγματοποιήθηκε η πρόσληψή τους από το καθεστώς του Μουσολίνι¹².

Roma 1990· Daniel Grange, *L'Italie et la Méditerranée (1896-1911). Les fondements d'une politique étrangère*, Rome 1994, σ. 696 και 1181-1188· Antonio Di Vita, «La politica archeologica dell'Italia in Grecia dall'unità ad oggi», στο Roland Étienne (επιμ.), *Les Politiques de l'archéologie du milieu du XIXe siècle à l'orée du XXIe*, Colloque organisé par l'École française d'Athènes à l'occasion de la célébration du 150e anniversaire de sa fondation, Paris – Athènes 2000, σ. 255-270· Marta Perticioli, «Les missions archéologiques comme instrument de politique étrangère», στο Étienne (επιμ.), *Les Politiques de l'archéologie*, σ. 25-31· Massimiliano Munzi, *L'epica del ritorno. Archeologia e politica nella Tripolitania Italiana*, Roma 2001· Marcello Barbera, *Storia dell'archeologia classica in Italia. Dal 1764 ai giorni nostri*, Roma 2015.

10. Ο Μουσολίνι μετά την κατάκτηση της Αιθιοπίας, τον Μάιο του 1936, δήλωνε ότι η Ιταλία κατείχε πλέον τη δική της Αυτοκρατορία («Impero Fascista»). Βλ. Gerald Silk, «“Il Primo Pilota”: Mussolini, Fascist Aeronautical Symbolism and Imperial Rome», στο Claudia Lazzaro, Roger J. Crum (επιμ.), *Donatello among the Blackshirts: History and Modernity in the Visual Culture of Fascist Italy*, London 2005, σ. 74· Payne, *Ιστορία του φασισμού*, σ. 325-335· Paxton, *Ανατομία του φασισμού*, σ. 229-231.

11. Paul Zanker, *Ο Αύγουστος και η δύναμη των εικόνων*, Αθήνα 2006.

12. Η παρούσα μελέτη στοχεύει κυρίως στη συνδυαστική παρουσίαση των ζητημά-

Τα μνημεία του Αυγούστου στο Πεδίον του Άρεως

Η μεγαλύτερη παρέμβαση, σε επίπεδο έρευνας και προβολής στο πλαίσιο της φασιστικής προπαγάνδας, υπήρξε στην περιοχή του Πεδίου του Άρεως, καθώς εκεί είχαν ανεγερθεί τα σημαντικότερα πολιτικά μνημεία της αυγούστειας προπαγάνδας, το Μαυσωλείο του Αυγούστου, η Ara Pacis Augustae και το Solarium Augusti.

Το Μαυσωλείο του Αυγούστου

Ο πολιτικός χαρακτήρας του Μαυσωλείου ήταν έκδηλος στο σύνολό του, από την αρχική σύλληψη του μνημείου και τον τόπο ανέγερσής του μέχρι την αρχιτεκτονική και τη διακόσμηση του. Η ανέγερση του Μαυσωλείου¹³, που ξεκίνησε το 28 π.Χ., υπήρξε απόφαση του ίδιου του Οκταβιανού, ο οποίος με αυτήν την κίνηση δήλωνε την επιθυμία του να ταφεί εντός των ορίων της Ρώμης, σε αντίθεση με την αντίστοιχη του πολιτικού του αντιπάλου, Μάρκου Αντωνίου¹⁴. Η αρχιτεκτονική του Μαυσωλείου παρέπεμπε άμεσα στο ετρουσκικό παρελθόν και συγκεκριμένα στους ετρουσκικούς τύμβους, ενώ οι μεγάλες διαστάσεις του –διάμετρος 87 μ. και ύψος 40 μ.– αποτελούσαν από μόνες τους ένδειξη της σπουδαιότητας του μνημείου. Τέλος, το χάλκινο άγαλμα του αυτοκράτορα στην κορυφή του ταφικού μνημείου¹⁵, οι δύο αιγυπτιακοί οβελίσκοι ως λάφυρα από την κατεκτημένη Αίγυπτο (*Aegyptio capta*), που τοποθετήθηκαν εκατέρωθεν της εισόδου, καθώς και οι δύο χάλκινες πλάκες με χαραγμένα τα *Res Gestae* του Αυ-

των αυτών στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, το οποίο είναι συνήθως εξοικειωμένο είτε με τα αρχαιολογικά μνημεία είτε με τη σύγχρονη ιστορία. Παράλληλα, κατατίθενται και κάποιοι νέοι προβληματισμοί και συμπεράσματα, όπως η εξήγηση που δίνεται για τον χρόνο εμφάνισης του αγάλματος του Αυγούστου της Prima Porta στην οικειοποίηση των αυγούστειων συμβόλων από τον Μουσολίνι.

13. Zanker, *Αύγουστος*, σ. 109-115.

14. Ο Μάρκος Αντώνιος είχε εκφράσει την επιθυμία να ταφεί στην Αλεξάνδρεια. Βλ. Zanker, *ό.π.*, σ. 110.

15. «τοῦτον τὸν τόπον καὶ τὰ τῶν ἐπιφανεστάτων μνημῆματα ἐναυῦθα κατεσκεύασαν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀξιολογώτατον δὲ τὸ Μαυσώλειον καλούμενον, ἐπὶ κρηπίδος ὑψηλῆς λευκολίθου πρὸς τῷ ποταμῷ χώμα μέγα, ἄχρι κορυφῆς τοῖς ἀειθαλέσι τῶν δένδρων συνηρεφές· ἐπ’ ἄκρῳ μὲν οὖν εἰκῶν ἐστὶ χαλκῆ τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος, ὑπὸ δὲ τῷ χώματι θηκαὶ εἰσὶν αὐτοῦ καὶ τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων, ὅπισθεν δὲ μέγα ἄλσος περιπάτους θαυμαστοὺς ἔχον· ἐν μέσῳ δὲ τῷ πεδίῳ ὁ τῆς καύστρας αὐτοῦ περίβολος καὶ οὗτος λίθου λευκοῦ, κύκλῳ μὲν περικείμενον ἔχων σιδηροῦν περίφραγμα, ἐντὸς δ’ αἰγείροις κατάφυτος» Στράβων, *Γεωγραφικά*, 5.3.8.

Εικ. 5: Το Μαυσωλείο του Αυγούστου.

γούστου¹⁶, δημιουργούσαν ένα είδος θριαμβικού μνημείου στο όνομα του αυτοκράτορα με τελικό αποδέκτη τον ρωμαϊκό λαό (Εικ. 5). Αντίστοιχα, ο περιβάλλων χώρος είχε διαμορφωθεί σε ένα μεγάλο άλσος με μονοπάτια για δημόσια χρήση και για την αναψυχή των πολιτών¹⁷.

Το ταφικό μνημείο του πρώτου ρωμαίου αυτοκράτορα δεν απώλεσε τη βασική αρχιτεκτονική του δομή λόγω της συνεχούς χρήσης του χώρου στο πέρασμα των αιώνων. Οι πρώτες αρχαιολογικές έρευνες στο μνημείο –που ήταν ακόμα σε χρήση τότε– χρονολογούνται το 1926 και πραγματοποιήθηκαν από τον αρχαιολόγο Giulio Quirino Giglioli¹⁸. Συγκεκριμένα,

16. Κείμενο του ίδιου του Αυγούστου, όπου αναφέρεται τόσο στη ζωή όσο και στα επιτεύγματά του. Βλ. Jean Gagé, *Res Gestae Divi Augusti: ex monumentis Ancyrano et Antiocheno Latinis Ancyrano et Apolloniensi Graecis*, Paris 1977, σ. 3-7.

17. Βλ. παρακάτω σημ. 39.

18. Ο Giulio Quirino Giglioli (1886-1956) ήταν ιταλός αρχαιολόγος που ασχολήθηκε με την ετρουσκική και τη ρωμαϊκή περίοδο. Το 1916 δημοσίευσε το ανακαλυφθέν άγαλμα του Απόλλωνα των Βηίων, ενώ κατά τη διάρκεια του φασιστικού καθεστώτος υπήρξε υπεύθυνος για τις ανασκαφές στο Forum Augusti και το Μαυσωλείο του Αυγούστου. Επιπλέον, διετέλεσε διευθυντής της φασιστικής Έκθεσης «*Mostra Augustea della Romanità*» (1937). Μετά την πτώση του φασιστικού καθεστώτος, ο Giglioli επέστρεψε στα πανεπιστημιακά έδρανα και το 1948 άρχισε να εκδίδει το αρχαιολογικό περιοδικό *Archeologia Classica*. Βλ. Ronald Ridley, «Augusti Manes volitant per auras: the archaeology of Rome under the Fascists», *Xenia* 11 (1986), σ. 43.

Εικ. 6 (αριστερά): Ο Μουσολίνι δίνει το έναυσμα για την έναρξη των εργασιών στο Μανωλείο του Αυγούστου. Εικ. 7 (δεξιά): Έγχρωμο εξώφυλλο της ιταλικής εφημερίδας *La Domenica del Corriere*, 3 Μαρτίου 1935. Ο Μουσολίνι εγκαινιάζει εργασίες στο πλαίσιο της ανάδειξης της «νέας» Ρώμης.

οι ανασκαφές κατά τη διάρκεια του φασιστικού καθεστώτος πραγματοποιήθηκαν σε δύο φάσεις (1926-1930 και 1936-1938) και είχαν ως βασικό στόχο την ανάδειξη μόνο της αυγούστειας φάσης του μνημείου, με αποτέλεσμα να «θυσιαστούν» όλες οι υπόλοιπες¹⁹.

Η σημασία του εν λόγω οικοδομήματος για την προπαγάνδα του καθεστώτος μαρτυρείται και από την παρουσία του ίδιου του Μουσολίνι στην έναρξη των ανασκαφών, ο οποίος όχι απλώς παρευρέθη αλλά και εγκαινίασε την ανασκαφή δίνοντας το εναρκτήριο «χτύπημα» (Εικ. 6-7), γεγονός που μαγνητοσκοπήθηκε από το Istituto Luce²⁰ και προβλήθηκε από τα μέσα της εποχής.

19. Ridley, ό.π., σ. 24-26.

20. «Inizio delle demolizioni per l'isolamento del Mausoleo di Augusto», https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/search/result.html?query=Mausoleo+di+Augusto&archiveType_string= (πρόσβαση: 10.11.2021).

Ειχ. 8: Ara Pacis Augustae.

Ara Pacis Augustae

Το δεύτερο κρατικό μνημείο που είχε ανεγερθεί στο Πεδίον του Άρεως, ήταν ο Βωμός της Σεβαστής Ειρήνης (Ara Pacis Augustae), ο οποίος θεμελιώθηκε μετά από απόφαση της Συγκλήτου το 13 π.Χ. προς τιμήν της ασφαλούς επιστροφής του Αυγούστου μετά τις νίκες του στις δυτικές επαρχίες²¹ και εγκαινιάστηκε το 9 π.Χ. στα γενέθλια της συζύγου του αυτοκράτορα, Λιβίας (Ειχ. 8).

Η Ara Pacis Augustae υπήρξε ένα ακόμα μνημείο πολιτικού χαρακτήρα, που είχε ως βασικό στόχο την εξύμνηση του ίδιου του Αυγούστου. Ο προπαγανδιστικός χαρακτήρας διακρίνεται ευθύς εξαρχής από το όνομά της, καθώς ο επιθετικός προσδιορισμός *augusta* (σεβαστή) της Ειρήνης παρέπεμπε άμεσα στον ίδιο τον Αύγουστο, χωρίς όμως να αναφέρεται αυτούσιο το όνομά του. Ακόμη, η ταυτόχρονη απεικόνιση σκηνών από τη ρωμαϊκή μυθολογία και το αυτοκρατορικό παρόν στόχευε στην παρουσίαση της συνέχειας του ρωμαϊκού κράτους. Έτσι, τα ανάγλυφα εκατέρωθεν της κύριας εισόδου απεικόνιζαν μυθολογικές σκηνές που σχετίζονταν με την ίδρυση τόσο της Ρώμης όσο και της δυναστείας των Ιουλιών, ενώ τα ιστορικά ανάγλυφα

21. Zanker, *Αύγουστος*, σ. 167-173 και 232-240· *Res Gestae Divi Augusti*, 12.2.20.

στις μακρές πλευρές του Βωμού απεικονίζαν το ρωμαϊκό παρόν. Συγκριμένα, στα νότια της εισόδου απεικονιζόταν η σκηνή της εύρεσης των διδύμων Ρώμου και Ρωμύλου από τον βοσκό Φαυστύλο υπό την παρουσία του πατέρα τους, του θεού Άρη, ενώ στα βόρεια απεικονιζόταν ο Αινείας ως ιερέας με την *toga capitis velatio*²² να τελεί θυσία στους εφέστιους θεούς (*penates*). Η ανατολική και δυτική ζωφόρος έφεραν σκηνές από μεγάλη πομπή που πιθανόν σχετιζόταν με ευχαριστήρια τελετή (*supplicatio*) για την ασφαλή επιστροφή του Αυγούστου από τις δυτικές επαρχίες. Κεντρική μορφή της πομπής είναι ο ίδιος ο Αύγουστος, ο οποίος και αυτός, ως άλλος Αινείας²³, απεικονίζεται ως ανώτατος θρησκευτικός λειτουργός (*Pontifex Maximus*) με την *toga capitis velatio*²⁴ (Εικ. 9-10). Η οικειοποίηση, επομένως, της εικόνας του Αινεία από τον αυτοκράτορα αποδεικνύει ότι η χρήση του παρελθόντος αποτελεί πάγια τακτική για την εδραίωση κάθε ηγεμονικής αρχής. Στο ίδιο πλαίσιο ο Μουσολίνι με τη σειρά του θα χρησιμοποιήσει την εικόνα του Αυγούστου για τη νομιμοποίηση του δικού του καθεστώτος.

22. Η απεικόνιση τόσο του Αινεία όσο και του Αυγούστου με την *toga capitis velatio*, δηλαδή με την τήβεννο να καλύπτει το κεφάλι, δηλώνει τη θρησκευτική ιδιότητά τους και ταυτόχρονα προβάλλει την αρετή της *pietas* (ευσέβεια). Βλ. Παυλίνα Καραναστάση, «Ζητήματα της εικονογραφίας και της παρουσίας των ρωμαίων αυτοκρατόρων στην Ελλάδα», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 134 (1995), Αθήνα 1997, σ. 212 και σημ. 16-18· Zanker, *Αύγουστος*, σ. 145-147 και 175-177· Jane Fejfer, *Roman Portraits in Context*, Berlin – New York 2008, σ. 397-400.

23. Σημαντική θέση στην αυγούστεια πολιτική κατείχε η ανάδειξη του Αινεία ως γενάρχη των Ρωμαίων αλλά και ως προγόνου του Αυγούστου, προβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο τη θεϊκή καταγωγή του πρώτου ρωμαίου αυτοκράτορα, καθώς ο τρώας ήρωας ήταν γιος της Αφροδίτης. Για τον μύθο του Αινεία, βλ. Pierre Grimal, *Λεξικό της ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας*, Θεσσαλονίκη³ 1991. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να τοποθετηθεί και η συγγραφή της *Αινειάδας* (29-19 π.Χ.) από τον Βιργίλιο, που πραγματοποιήθηκε μετά από πιέσεις του ίδιου του Αυγούστου. Βλ. Zanker, *Αύγουστος*, σ. 256-257. Ο μύθος του Αινεία έπαιξε σημαντικό ρόλο και στη φασιστική περίοδο, στο πλαίσιο της νομιμοποίησης της ιταλικής παρουσίας στην Αλβανία, όπως μαρτυρούν και οι αρχαιολογικές ιταλικές αποστολές, μιας και ο Αινείας είχε περάσει από το Βουθρωτό στο ταξίδι του από την Τροία προς το Λάτιο. Βλ. Sandro De Maria, «Dal mito di Enea alla politica nei Balcani: La missione archeologica italiana in Albania, 1924-1943», στο Lia Tosi (επιμ.), *Caro Nemico. Soldati pistoiesi e toscani nella Resistenza in Albania e Montenegro 1943-1945*, Pisa 2018, σ. 251-275· Olivier Gilkes, «The Trojans in Epirus: Archaeology, Myth and Identity in Inter-War Albania», στο Michael L. Galaty, Charles Watkinson (επιμ.), *Archaeology under Dictatorship*, New York 2004, σ. 33-54. Φιλμογραφία: *The archaeologist of Mussolini*, σκηνοθεσία Valerio Vergari, παραγωγή Zeeva Production, RAI 2007.

24. Καραναστάση, «Εικονογραφία αυτοκρατόρων», σ. 212· Zanker, *Αύγουστος*, σ. 175· Fejfer, *Roman Portraits*, σ. 397-400.

Εικ. 9-10: Λεπτομέρειες από τα ανάγλυφα της Ara Pacis Augustae: Εικ. 9 (πάνω): Ο Αινείας με την toga capitis velatio. Εικ. 10 (κάτω): Ο Αύγουστος με τον ίδιο τύπο.

Η σημερινή μορφή του μνημείου οφείλεται στις αναστηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τη φασιστική περίοδο, καθώς μέχρι τότε η εικόνα του ήταν γνωστή μόνο από αρχαίες πηγές και από ρωμαϊκά νομίσματα²⁵. Αν και τμήματα από τα ανάγλυφα του Βωμού ήταν γνωστά ήδη από το 1568, η ταύτισή τους έγινε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (1879) από τον γερμανό αρχαιολόγο Friedrich von Duhn²⁶. Η πρώτη συστηματική ανασκαφή του χώρου, χωρίς όμως μεγάλη επιτυχία, χρονολογείται το 1903, ενώ η πολιτική σημασία του αυγούστειου μνημείου για το νεοϊδρυθέν ιταλικό κράτος (1861) μαρτυρείται από τη θέση που αυτό κατείχε στην Αρχαιολογική Έκθεση του 1911 για τον εορτασμό των 50 χρόνων από την ίδρυση του κράτους²⁷.

Στα τέλη του 1930 πραγματοποιήθηκε μια από τις σημαντικότερες αρχαιολογικές έρευνες στη Ρώμη για την εύρεση των υπόλοιπων τμημάτων του μνημείου με επικεφαλής τον αρχαιολόγο Giuseppe Moretti²⁸, από την οποία ανακαλύφθηκαν σημαντικά τμήματα του μνημείου. Ορισμένα ανάγλυφα της ζωφόρου είχαν καταλήξει στο Μουσείο του Λούβρου και η άρνηση των Γάλλων να δεχθούν να τα επιστρέψουν είχε αρνητικές συνέπειες στις ιταλογαλλικές σχέσεις. Τελικά, επί Μουσολίνι αποφασίστηκε η ανασύσταση ολόκληρου του Βωμού και η έκθεσή του σε μουσείο που κατασκευάστηκε από τον αρχιτέκτονα Vittorio Ballio Morpurgo²⁹ στο Πεδίον του Άρεως, σε μικρή απόσταση από το Μαυσωλείο και αρκετές εκατοντάδες μέτρα βορειοδυτικά από την αρχική του θέση³⁰. Τα εγκαίνια του μουσείου πραγματοποιήθηκαν στις 23 Σεπτεμβρίου 1938 (Εικ. 11) στο πλαίσιο των εορτασμών (23 Σεπτεμβρίου 1937 – 23 Σεπτεμβρίου 1938) για την επέτειο των 2.000 χρόνων από τη γέννηση του Αυγούστου³¹.

25. Kallis, *The third Rome*, σ. 95-103.

26. Ridley, «Augusti Manes», σ. 37.

27. Lanciani (επιμ.), *Catalogo della Mostra Archeologia*, σ. 164-167.

28. Ο Giuseppe Moretti (1876-1945) διετέλεσε διευθυντής του Εθνικού Μουσείου της Ανκόνα και των Θερμών (1930-1943), και έφορος αρχαιοτήτων της ιταλικής επαρχίας Marche. Επίσης, υπήρξε και ο ανασκαφέας της Ara Pacis Augustae. Βλ. Ridley, «Augusti Manes», σ. 44.

29. Ann Thomas Wilkins, «Augustus, Mussolini and the Parallel Imagery of Empire», στο Claudia Lazzaro, Roger J. Crum (επιμ.), *Donatello among the Blackshirts: History and Modernity in the Visual Culture of Fascist Italy*, London 2005, σ. 57-59.

30. Ridley, «Augusti Manes», σ. 37-38. Η αρχική θέση του Βωμού ήταν στην αρχαία Via Flaminia, σημερινή Via del Corso, πολύ κοντά στο Ηλιακό ωρολόγιο (Solarium Augusti). Βλ. και παρακάτω.

31. Enrico Silverio, «Il Convegno Augusto del 1938 nel Quadro del Bimillenario della nascita di Augusto attraverso i documenti d'archivio e le pubblicazioni dell'Istituto

23 SETTEMBRE 1938-XVI

MATTINO:

Ore 11 - Inaugurazione dell' «Ara Pacis» sulla nuova Piazza dell'Augusteo.

Esibire la tessera.

Ore 12 - Udiencia concessa ai partecipanti al Convegno da S. E. il Capo del Governo.

Adunata in Piazza Borghese subito dopo la cerimonia inaugurale dell'Ara Pacis.

POMERIGGIO:

Ore 15 - Visita agli scavi di Ostia illustrati dal Direttore Prof. G. Calza, e ricevimento offerto da S. E. il Ministro dell'Educazione Nazionale.

Partenza dal Piazzale Ostiense, in vettura riservata: ore 15.

Arrivo Ostia Scavi: ore 15,25.

Partenza da Ostia Scavi: ore 19,06.

Arrivo Piazzale Ostiense: ore 19,33.

...

Per partecipare alla visita occorre usufruire dell'apposito tagliando da ritirarsi presso la Segreteria Generale (Piazza della Chiesa Nuova).

4

24 SETTEMBRE 1938-XVI

MATTINO:

Ore 9 - Riunione e visita Collegiale dei Partecipanti al Convegno alla Mostra Augustea della Romanità illustrata dal Direttore Generale On. Prof. G. Q. Giglioli.

Esibire la tessera all'ingresso.

POMERIGGIO:

Ore 15,15 - Visita alla Domus Augustana al Palatino e ai lavori di restauro della Curia sotto la guida del Direttore Prof. A. Bartoli.

Appuntamento all'Arco di Tito.

Successivamente gli intervenuti si receranno alla Basilica di Massenzio per il Concerto.

Ore 17,30 - Concerto di musiche sinfoniche e melodrammatiche ispirate a soggetti d'interesse romano organizzato dall'Istituto di Studi Romani con la gentile collaborazione della R. Accademia di S. Cecilia e dei Maestri B. Molinari e B. Somma.

Esibire la tessera all'ingresso.

Ore 20,21 - Partenza per Napoli.

Ore 23,10 - Arrivo a Napoli - Sistemazione in Albergo.

Per partecipare alla Visita alle antichità Campane occorre usufruire degli appositi tagliandi da ritirarsi presso la Segreteria Generale.

5

Εικ. 11: Το πρόγραμμα των εκδηλώσεων στο πλαίσιο των ετήσιων εορτασμών για τη συμπλήρωση 2.000 χρόνων από τη γέννηση του Αυγούστου (23-24 Σεπτεμβρίου 1938). Τα εγκαίνια του μουσείου της Ara Pacis Augustae πραγματοποιήθηκαν στις 23 Σεπτεμβρίου, ώρα 11:00 το πρωί.

Solarium Augusti

Το τελευταίο μνημείο της «αυγούστειας τριλογίας» στο Πεδίον του Άρεως ήταν το Solarium Augusti, ένα ηλιακό ρολόι που εγκαινιάστηκε το 10 π.Χ. Ως γνώμων του ηλιακού ωρολογίου χρησιμοποιήθηκε ένας από τους τέσσερις οβελίσκους που είχαν μεταφερθεί από την Αίγυπτο ως λάφυρα πολέμου³². Στη βάση του οβελίσκου υπήρχε επιγραφή με αναφορά στην πτώση του τελευταίου ελληνιστικού βασιλείου, με στόχο την εσαεί διατήρηση της μνήμης

Nazionale di Studi Romani», *Studi Romani*, anno LXII, n.1-4 (gennaio-dicembre 2014), Roma 2014, σ. 418-419, πίν. XC, εικ. 2.

32. Zanker, *Αύγουστος*, σ. 196-197.

του γεγονότος αυτού, ακόμα και όταν ο συμβολισμός του οβελίσκου δεν θα ήταν πλέον αναγνωρίσιμος. Επίσης, η σύνδεση ανάμεσα στο Solarium Augusti και την Ara Pacis Augustae ήταν άμεση, καθώς την ημέρα των γενεθλίων του Αυγούστου η σκιά του δείκτη (οβελίσκου) έδειχνε στο μέσον του Βωμού.

Ο συγκεκριμένος οβελίσκος, που είχε εντοπιστεί σε παλαιότερη ανασκαφή και είχε τοποθετηθεί μπροστά στο Palazzo Montecitorio, ως μνημείο μνήμης των ιταλών πεσόντων στη μάχη του Ντογκάλι (Dogali) στην Αιθιοπία το 1887³³ δεν μεταφέρθηκε στην αρχική του θέση κατά τη διαμόρφωση του Πεδίου του Άρεως από το καθεστώς του Μουσολίνι³⁴. Η κίνηση αυτή μαρτυρεί ότι η χρησιμότητα του ρωμαϊκού παρελθόντος για το φασιστικό καθεστώς «σταματούσε» στο σημείο που η αρχαιότητα δεν εξυπηρετούσε τα σύγχρονα πολιτικά συμφέροντα. Έτσι, ο οβελίσκος του Πεδίου του Άρεως δεν επανέκτησε τον αρχικό ρωμαϊκό του ρόλο, καθώς ο σύγχρονος πολιτικός του ρόλος ως μνημείου μνήμης των νεκρών στρατιωτών από την ήττα στο Ντογκάλι είχε μεγαλύτερη σημασία για το καθεστώς³⁵.

ΤΟ ΠΕΔΙΟΝ ΤΟΥ ΑΡΕΩΣ ΕΠΙ ΜΟΥΣΟΛΙΝΙ

Η «αυγούστεια τριλογία» του Πεδίου του Άρεως, όπως έγινε φανερό, έπαιξε σημαντικό ρόλο τόσο στην εξύμνηση του ίδιου του Αυγούστου όσο και στην προβολή της ρωμαϊκής Ηγεμονίας. Είκοσι αιώνες αργότερα ο Μου-

33. Grange, *L'Italie et la Méditerranée*, σ. 885-888 και 987.

34. Wilkins, «Augustus, Mussolini», σ. 62.

35. Ανάλογο παράδειγμα αποτελεί και η απόφαση για την κατασκευή της Via dell'Impero. Η συγκεκριμένη λεωφόρος που θα ένωνε το Κολοσσαίο (μνημείο ορόσημο του ρωμαϊκού παρελθόντος) με την Piazza Venezia (εκεί βρίσκονταν τα γραφεία του ΠNF), διέσχιζε το σημαντικότερο σημείο στο κέντρο της αρχαίας Ρώμης: εκεί βρίσκονταν η ρωμαϊκή αγορά (forum romanum) και οι αυτοκρατορικές αγορές (fori imperiali). Οι σωστικές ανακαφές πραγματοποιήθηκαν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, ενώ οι αρχαιολογικές αναφορές έκαναν λόγο για μη εύρεση σημαντικών αρχαιοτήτων, γεγονός που επέτρεψε τη διάνοιξη της λεωφόρου. Βλ. Ridley, «Augusti Manes», σ. 34-35: *Via dell'Impero. Nascita di una strada, demolizioni e scavi: 1930-1936*, Musei Capitolini, 2009. Έτσι, το ρωμαϊκό παρελθόν, και όχι μόνο αυτό, «θυσιάστηκε» για τον εορτασμό της επετείου των δέκα χρόνων από την Πορεία προς τη Ρώμη (28 Οκτωβρίου 1922). Η 28^η Οκτωβρίου, ημέρα άφιξης των Μελανοχιτώνων στη Ρώμη, ορίστηκε ως εθνική εορτή, ενώ το 1927 το φασιστικό καθεστώς καθιέρωσε το δικό του ημερολόγιο που είχε ως αφετηρία τη χρονολογία της Πορείας προς τη Ρώμη (1922). Βλ. Payne, *Ιστορία του φασισμού*, σ. 181: Paxton, *Ανατομία του φασισμού*, σ. 129. Ενδιαφέρουσα είναι ως προς την «καταδίκη του παρελθόντος» η αλλαγή του ονόματος της *Via dell'Impero* σε *Via dei Fori Imperiali* μετά την πτώση του φασιστικού καθεστώτος.

σολίνι, χρησιμοποιώντας τα πολιτικά μνημεία του Αυγούστου –το Μουσωλείο και τον Βωμό–, προσπάθησε και κατάφερε να τα εντάξει στη δική του πολιτική προπαγάνδα. Αυτό επετεύχθη αρχικά με την ανασκαφή και την αναστήλωση των εν λόγω αυγούστειων μνημείων και στη συνέχεια με την εν μέρει ένταξή τους σε ένα σύγχρονο οικοδομικό πλαίσιο.

Η ανάδειξη των δύο παραπάνω μνημείων πρέπει να μελετηθεί μέσα στο πλαίσιο της ευρύτερης ανάπτυξης του χώρου. Στο νέο οικοδομικό σύνολο, την Piazzale Augusto Imperatore, που διαμορφώθηκε στο ρωμαϊκό Πεδίον του Άρεως, εκτός από τα δύο αρχαία μνημεία εντάχθηκαν τρεις αναστηλωμένες εκκλησίες και τέσσερα σύγχρονα οικοδομήματα δημόσιου χαρακτήρα. Η σύμπραξη αυτή είχε ως βασικό στόχο την προβολή της ιστορικής συνέχειας του ιταλικού κράτους μέσω της ανάδειξης των τριών βασικών φάσεων της Ρώμης: της ρωμαϊκής, της παπικής και της φασιστικής.

Συγκεκριμένα, τα σύγχρονα οικοδομήματα, έργα και αυτά του Vittorio Ballio Morpurgo³⁶, αν και αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα φασιστικής αρχιτεκτονικής, συνδέονται με τα ρωμαϊκά μνημεία κυρίως μέσα από τον διάκοσμό τους. Έτσι, οι επιρροές από τα ανάγλυφα του Βωμού είναι εμφανείς στη ζωφόρο του κτηρίου Α (Εικ. 12-17), ενώ στην πρόσοψη του φασιστικού κτηρίου Β τοποθετήθηκε λατινική επιγραφή (1940) στα πρότυπα των *Res Gestae* του Αυγούστου (Εικ. 18). Στη φασιστική επιγραφή υπήρχε σύντομη αναφορά στον Αύγουστο και στη συνέχεια περιγράφονταν τα έργα του Μουσολίνι στο Πεδίον του Άρεως, τα σχετικά με την ανάδειξη των αρχαίων μνημείων αλλά και τα σύγχρονα ανεγερθέντα οικοδομήματα. Στο δίπλο «Αύγουστος – Μουσολίνι» τοποθετήθηκε το 1938 μετά από απόφαση του δεύτερου, μια χάλκινη πλάκα με χαραγμένα τα *Res Gestae*³⁷ του Αυγούστου στη νότια εξωτερική πλευρά του μουσείου της Ara Pacis Augustae και κατά μήκος του δρόμου, προκειμένου να είναι ορατή από όλους³⁸.

Η διαμόρφωση του Πεδίου του Άρεως και στις δύο εποχές εντάσσεται στο πλαίσιο της προβολής της εκάστοτε πολιτικής αρχής με αποδέκτη τον λαό. Όπως ο περιβάλλον χώρος του Μουσωλείου επί Αυγούστου είχε διαμορφωθεί σε ένα μεγάλο άλσος με μονοπάτια³⁹ για δημόσια χρήση, το ίδιο και η ανάπτυξη της Piazzale Augusto Imperatore στόχευε στην προβολή του φασιστικού παρόντος μέσα και από το ρωμαϊκό παρελθόν με άμεσο αποδέκτη τον ιταλικό λαό.

36. Wilkins, «Augustus, Mussolini», σ. 59.

37. Βλ. παραπάνω σημ. 16.

38. Wilkins, «Augustus, Mussolini», σ. 57.

39. Στράβων, *Γεωγραφικά*, 5.3.8.

Εικ. 12-14: (Επάνω): Ο γλυπτός διάκοσμος της ζωφόρου του κτηρίου Α στην Piazzale Augusto Imperatore. (Μέση, κάτω): Ανάγλυφα της Ara Pacis Augustae (λεπτομέρειες).

Εικ. 15-17: Λεπτομέρειες από τη ζωφόρο του κτηρίου Α στην Piazzale Augusto Imperatore. Εμφανείς οι ομοιότητες με τα ανάγλυφα της Ara Pacis Augustae.

Ειχ. 18: Πρόσοψη του κτηρίου Β με τη λατινική επιγραφή από την Piazzale Augusto Imperatore.

Ο ΟΒΕΛΙΣΚΟΣ ΩΣ ΤΟ ΝΕΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΙΣΧΥΟΣ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Στο πλαίσιο των αυγούστειων μνημείων σημαίνουσα θέση κατέχουν οι οβελίσκοι ως νέα σύμβολα-τρόπαια, πολιτική που εγκαινιάστηκε από τον Αύγουστο και είχε ως στόχο την προβολή της αλκής της Ρώμης έναντι της κατακτημένης Αιγύπτου (Aegypto capta). Μετά την κατάκτηση του τελευταίου ελληνιστικού βασιλείου, μεταφέρθηκαν στη Ρώμη τέσσερις οβελίσκοι και τοποθετήθηκαν σε δημόσιους χώρους ως μνημεία μνήμης⁴⁰. Συγκεκριμένα, δύο οβελίσκοι τοποθετήθηκαν εκατέρωθεν της εισόδου του Μαισωλείου του Αυγούστου, ο τρίτος χρησιμοποιήθηκε ως γνώμονας στο

40. Zanker, *Αύγουστος*, σ. 195-197.

Solarium Augusti, στο Πεδίον του Άρεως, και ο τέταρτος οβελίσκος τοποθετήθηκε στη spina του Circus Maximus⁴¹.

Ο Μουσολίνι με τη σειρά του υιοθέτησε την εν λόγω αυγούστεια πρακτική και ανέγειρε δύο οβελίσκους στη Ρώμη⁴². Αρχικά ο Duce⁴³, καθώς δεν ήταν σε θέση να μεταφέρει κάποιον αρχαίο οβελίσκο από κατεκτημένη περιοχή, όπως έκανε ο Αύγουστος, διέταξε την ανέγερση ενός σύγχρονου οβελίσκου. Συγκεκριμένα, το 1932 κατασκευάστηκε ένας μαρμαρίνος οβελίσκος, ύψους 19,5 μ. και τετράγωνης διατομής, που τοποθετήθηκε στην είσοδο του Foro Mussolini⁴⁴. Σε αυτόν τον σύγχρονο οβελίσκο αναγράφθηκε το όνομα του Μουσολίνι και το προσωνύμιό του (Duce) στα λατινικά (MVSSOLINI DVX), καθώς και η ημερομηνία ανέγερσης του μνημείου, ακολουθώντας το φασιστικό ημερολόγιο (Εικ. 19-20).

Μετά όμως από την κατάκτηση της Αιθιοπίας, το 1936, και την ανακλήρωση της Ιταλίας σε Impero, ο Μουσολίνι, ως άλλος Αύγουστος, διέταξε τη μεταφορά ενός αρχαίου οβελίσκου, γνωστού ως οβελίσκου του Αξούμ (Axum), με σκοπό να τοποθετηθεί στη Ρώμη και συγκεκριμένα έξω από το Υπουργείο της Ιταλικής Αφρικής ως μνημείο νίκης⁴⁵. Αρχικά, ο οβελί-

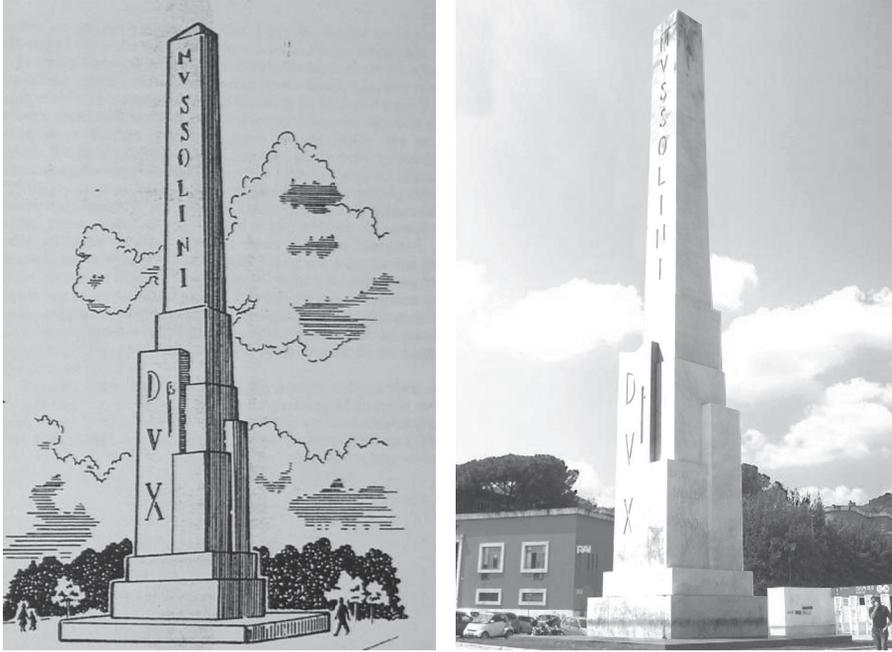
41. Σήμερα οι οβελίσκοι εξακολουθούν να βρίσκονται στη Ρώμη αλλά σε διαφορετική θέση. Οι δύο οβελίσκοι από το Μουσολέο κοσμούν την Piazza del Quirinale και την Piazza dell'Esquilino, ο τρίτος, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, βρίσκεται στην Piazza di Montecitorio, ενώ ο οβελίσκος από τον ιππόδρομο τοποθετήθηκε στην Piazza del Popolo.

42. Wilkins, «Augustus, Mussolini», σ. 61-62.

43. Η προσωνυμία «Duce» υπήρξε ένας ακόμα ρωμαϊκός νεολογισμός από τον λατινικό όρο «Dux». Σε χρήση ήταν τόσο ο ιταλικός όσο και ο λατινικός όρος. Ο λατινικός όρος εμφανίζεται στην πρόσοψη της «Mostra Augustea della Romanità» και στον οβελίσκο στο Foro Mussolini.

44. Ο Μουσολίνι, ως μιμητής του ιδρυτή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας αλλά και ως ιδρυτής ο ίδιος της «Ιταλικής Αυτοκρατορίας», δημιούργησε με τη σειρά του ένα forum που έφερε το όνομά του. Τη δεκαετία του 1930 κατασκευάστηκε το Foro Mussolini, ένα αθλητικό συγκρότημα που μετά την καταδίκη του Μουσολίνι σε «damnatio memoriae» μετονομάστηκε σε Foro Italico. Η ανίδρυση ενός ολόκληρου συγκροτήματος δημόσιου χαρακτήρα στο πλαίσιο ρωμαϊκών προτύπων καθώς και η διακόσμησή του με ρωμαϊκά και φασιστικά στοιχεία αποτελούσε ακόμα μια κίνηση του καθεστώτος για την προβολή της σύγχρονης Ρώμης ως εφάμιλλης με την αρχαία. Για το Foro Mussolini, βλ. Aicher, «Mussolini's Forum», σ. 117-139· Valentina Follo, *The power of images in the age of Mussolini*, αδημ. διδακτορική διατριβή, University of Pennsylvania 2013.

45. <https://www.archiviolucre.com/reparto-africa-orientale-italiana/> (πρόσβαση: 18.11.2021). Μετά την ήττα όμως της Ιταλίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και την ανεξαρτησία της Αιθιοπίας, η κυβέρνηση της αφρικανικής χώρας προέβη σε διπλωματικές κινήσεις για την επιστροφή του οβελίσκου. Βλ. Richard Pankhurst, «Ethiopia, the Aksum Obelisk and the return of Africa's cultural heritage», *African Affairs* 98, n. 391 (Apr.

Εικ. 19-20: Ο σύγχρονος οβελίσκος στο Foro Mussolini.

σχος τοποθετήθηκε στην πλατεία Porta Capena για τη 15^η επέτειο από την Πορεία προς τη Ρώμη (1937) και αμέσως μετά μεταφέρθηκε μπροστά από το Υπουργείο της Ιταλικής Αφρικής.

Η μεταφορά του οβελίσκου από την «Aethiopia capta» στην ιταλική πρωτεύουσα είχε διττό σκοπό: από τη μια πλευρά ως λάφυρο πολέμου συμβόλιζε την κατάκτηση της αφρικανικής χώρας και από την άλλη παρέπεμπε στη θριαμβική πρακτική που είχε εγκαινιάσει ο ίδιος ο Αύγουστος με την Aegyptio capta. Ο παραλληλισμός των δύο κατακτήσεων γίνεται άμεσα αντιληπτός από την ταυτόχρονη παρουσίαση στην Έκθεση του 1937 φωτογραφιών των οβελίσκων που προέρχονταν από τη spina του ιπποδρόμου και από το Αξούμ της Αιθιοπίας, αλλά και από την περιγραφή

1999), σ. 229-239. Τελικά ο επαναπατρισμός του οβελίσκου πραγματοποιήθηκε μετά την ανακήρυξη του αρχαιολογικού χώρου του Αξούμ ως προστατευόμενου από την UNESCO. Έτσι, ο οβελίσκος του Αξούμ επέστρεψε στην Αιθιοπία το 2005 ως διαρπαγέν λάφυρο πολέμου και τρία χρόνια αργότερα (2008) αναστηλώθηκε στην αρχική του θέση (<https://whc.unesco.org/en/list/15>, πρόσβαση: 18.11.2021).

των εικόνων, που ανέφερε ότι οι συγκεκριμένοι οβελίσκοι αποτελούσαν μνημεία μνήμης της κατάκτησης των δύο περιοχών (Εικ. 32).

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Στο πλαίσιο της Ηγεμονίας σημαντικό ρόλο κατείχε η απεικόνιση του ίδιου του αυτοκράτορα, καθώς αποτελούσε την ενσάρκωσή της, με αποτέλεσμα η εικόνα του μέσω της «τέχνης» (ανδριάντες, ιστορικά ανάγλυφα, πίνακες, νομίσματα, σφραγιδόλιθοι κ.ά.) να διαδίδεται σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας και να είναι αναγνωρίσιμη από το σύνολο των κατοίκων της. Ο τρόπος απεικόνισης του αυτοκράτορα σχετιζόταν άμεσα με το μήνυμα που κάθε φορά επιθυμούσε να στείλει, συνεπώς υπήρχαν διάφοροι αγαλματικοί τύποι⁴⁶.

Συγκεκριμένα, ο αυτοκράτορας με την ιδιότητα του imperator (στρατιωτικός ηγέτης), που ήταν ταυτόσημη με την έννοια της virtus (ανδρεία)⁴⁷, απεικονίζεται φορώντας τον θώρακα. Ο αγαλματικός τύπος του θωρακοφόρου υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής στην περίοδο της διακυβέρνησης του Οκταβιανού/Αυγούστου με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τον θωρακοφόρο ανδριάντα της Prima Porta⁴⁸. Το άγαλμα αυτό αποτέλεσε το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα εξύμνησης του Αυγούστου, καθώς στον θώρακά του απεικονίζεται η νίκη επί των Πάρθων το 20 π.Χ., ιστορικό γεγονός που υπήρξε ορόσημο για τη νέα τάξη πραγμάτων, καθώς ο Αύγουστος, σε αντίθεση με τον Ιούλιο Καίσαρα και τον Μάρκο Αντώνιο, αποκατέστησε την τιμή του ρωμαϊκού λαού με την επιστροφή των ρωμαϊκών λαβάρων που είχε χάσει ο Κράσος το 53 π.Χ. Στην κεντρική σκηνή του θώρακα απεικονίζεται ο βασιλιάς των Πάρθων να παραδίδει τα λάβαρα και τον αετό της λεγεώνας σε μια ανδρική μορφή που φέρει ρωμαϊκή στρατιωτική ενδυμασία⁴⁹ (Εικ. 21-22). Το συγκεκριμένο άγαλμα υπήρξε μια από τις πιο δημοφιλείς «αρ-

46. Καραναστάση, «Εικονογραφία αυτοκρατόρων», σ. 209-226 και πίν. 55-62· Fejfer, *Roman Portraits*, σ. 181-227.

47. Η virtus ήταν μια από τις τέσσερις πολιτικές αρετές (virtus, clementia, iustitia, pietas) της ρωμαϊκής κοινωνίας, οι οποίες στους αυτοκρατορικούς χρόνους ενσαρκώνονταν στο πρόσωπο του Ηγεμόνα. Βλ. Géza Alföldy, *Ιστορία της ρωμαϊκής κοινωνίας*, Αθήνα 32002, σ. 181· Zanker, *Αύγουστος*, σ. 134-136· Fejfer, *Roman Portraits*, σ. 133. Επίσης, ο Πλάτωνας στον *Κρατύλο* αναφέρει ότι το όνομα της ανδρείας προέρχεται από τη μάχη. Βλ. Πλάτων, *Κρατύλος*, 413-414.

48. Fejfer, *Roman Portraits*, σ. 208-209, πίν. 13.

49. Το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλές στο πλαίσιο της αυγουστειαίας προπαγάνδας. Βλ. Zanker, *Αύγουστος*, σ. 246-255· *Res Gestae Divi Augusti*, 20.

Εικ. 21 (αριστερα): Ο θωρακοφόρος ανδριάντας του Αυγούστου της Prima Porta. Εικ. 22 (δεξιά): Λεπτομέρεια του θώρακα.

χαιολογικές εικόνες»⁵⁰ της φασιστικής περιόδου, καθώς ο Μουσολίνι στο πλαίσιο της προπαγάνδας του δεν ενδιαφέρθηκε απλά να «αναπαράγει» την εικόνα του Αυγούστου αλλά να «αναπαράγει» και το ίδιο το πολιτικό νόημα του ρωμαϊκού αγάλματος που ήταν η *virtus*⁵¹ (Εικ. 23-25).

50. Ο θωρακοφόρος ανδριάντας της Prima Porta συνεχίζει να αποτελεί έμπνευση μέχρι τις μέρες μας, όπως αποδεικνύει ο θώρακας που φορούσε ο Joaquin Phoenix ως Κόμμοδος στην ταινία, «Μονομάχος» (2000), ο οποίος ήταν πιστό αντίγραφο του θώρακα του Αυγούστου της Prima Porta.

51. Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι τόσο το συγκεκριμένο άγαλμα όσο και η εικόνα του δεν χρησιμοποιήθηκε στην περίοδο που προηγήθηκε του φασιστικού καθεστώτος, γεγονός που οφείλεται στο ότι το άγαλμα άνηκε στη συλλογή του Βατικανού και οι σχέσεις των δύο κρατών αποκαταστάθηκαν μετά το 1929, με τη συνθήκη του Λατερανού. Η κατάληψη της Ρώμης (1870) από τον ιταλικό στρατό πραγματοποιήθηκε μετά από εμπόλεμη σύρραξη με το παπικό κράτος. Οι σχέσεις ανάμεσα στο παπικό και το ιταλικό κράτος υπήρξαν ιδιαίτερα τεταμένες, από το 1870 και μέχρι το 1929, όταν και υπογράφηκε η παραπάνω συνθήκη ανάμεσα στον πάπα Πίο ΙΑ' και τον Μουσολίνι. Βλ. Payne, *Ιστορία του φασισμού*, σ. 180. Ο ίδιος ο Μουσολίνι χαρακτήρισε τη

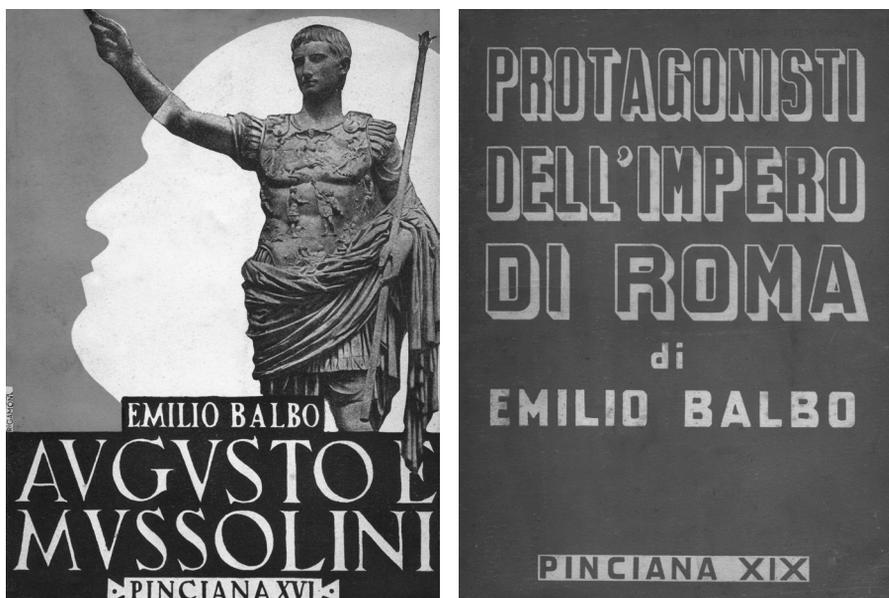
Εικ 23 (αριστερα): Ο θωρακοφόρος ανδριάντας της Prima Porta. «Αρχαιολογικές εικόνες» που απεικονίζουν τον θωρακοφόρο της Prima Porta: Εικ. 24 (μέση): Γραμματόσημο από την επετειακή σειρά στο πλαίσιο της «Mostra Augustea della Romanità» (1937). Εικ. 25 (δεξιά): Εξώφυλλο του προγράμματος των εκδηλώσεων που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο των 2.000 χρόνων από τη γέννηση του Αυγούστου, 23-24 Σεπτεμβρίου 1938.

Μια ενδιαφέρουσα εικονιστική σύνδεση του Αυγούστου με τον Μουσολίνι πραγματοποιείται στο εξώφυλλο του βιβλίου του Emilio Balbo με τίτλο *Augusto e Mussolini*, που εκδόθηκε το 1937 (Εικ. 26). Σε κόκκινο βάθος απεικονίζεται σχηματικά το προφίλ του Μουσολίνι με το βλέμμα του να ατενίζει προς τα επάνω, ενώ σε πρώτο επίπεδο και σε μικρότερη κλίμακα απεικονίζεται ο θωρακοφόρος ανδριάντας της Prima Porta⁵².

Στο πλαίσιο των ρωμαϊκών προτύπων, η πιο αντιπροσωπευτική φωτο-

συγκεκριμένη συμφωνία ως μεγάλο γεγονός, καθώς επιλύθηκε επί των ημερών του το σημαντικότερο πρόβλημα που υπήρχε ανάμεσα στην Εκκλησία και το νεοϊδρυθέν ιταλικό κράτος. Βλ. Balbo, *Protagonisti dell'Impero di Roma*, σ. 110.

52. Η ταύτιση των δύο ανδρών γίνεται αντιληπτή και από την έκδοση και του δεύτερου βιβλίου του Emilio Balbo, το 1941, με τίτλο *Protagonisti dell'Impero di Roma* (Εικ. 27). Στο συγκεκριμένο εξώφυλλο δεν κρίθηκε αναγκαίο ούτε να απεικονιστούν οι πρωταγωνιστές ούτε να αναφερθούν τα ονόματά τους, καθώς από τον τίτλο και μόνο ήταν σε θέση ο αναγνώστης του 1941 να ταυτίσει τους δύο πρωταγωνιστές με τον Αύγουστο και τον Μουσολίνι.

Εικ. 26-27: Τα εξώφυλλα των δύο βιβλίων του Emilio Balbo.

γραφία του Μουσολίνι είναι αυτή στο εξώφυλλο του περιοδικού της Πολεμικής Αεροπορίας *L'Ala d'Italia* (1936)⁵³ (Εικ. 28-29). Συγκεκριμένα, ο ιταλός δικτάτορας είναι ενδεδυμένος με στολή αεροπόρου, στέκεται όρθιος σε καμπίνα πολεμικού αεροπλάνου και χαιρετά σύμφωνα με τον ρωμαϊκό χαιρετισμό (*salute romano*), ενώ η φωτογραφία συνοδεύεται με το εξής μήνυμα: *IL FONDATEORE DELL'IMPERO FASCISTA*⁵⁴. Ο παραλληλισμός της εικόνας του Duce με εκείνη του Αυγούστου ως *imperator* στον θωρακοφόρο της *Prima Porta* είναι κάτι παραπάνω από προφανές. Και οι δύο απεικονίζονται με τη στρατιωτική ενδυμασία της εποχής τους και χαιρετούν σύμφωνα με τον ρωμαϊκό χαιρετισμό, ενώ η σύνδεση του Μουσολίνι με τον ιδρυτή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ενισχύεται και από την περιγραφή της φωτογραφίας, που τον χαρακτηρίζει ως ιδρυτή της Φασιστικής Αυτοκρατορίας. Όπως ο Αύγουστος, ο οποίος μόνο μετά τη νίκη επί των Πάρθων

53. Silk, «“Il Primo Pilota”», σ. 67-81. Ο Μουσολίνι υπήρξε υπουργός Πολέμου από το 1925 και λίγο αργότερα ανέλαβε και τα Υπουργεία Ναυτικού και Αεροπορίας. Βλ. Payne, *Ιστορία του φασισμού*, σ. 176.

54. Ο ιδρυτής της φασιστικής Ιταλίας.

Εικ. 28 (αριστερά): Το εξώφυλλο του περιοδικού *L'Ala d'Italia* (1936). Εικ. 29 (δεξιά): Ο θωρακοφόρος ανδριάντας της Prima Porta.

μπόρεσε να ισχυροποιήσει το κύρος της Ρώμης⁵⁵, έτσι και ο Μουσολίνι μόνο μετά την κατάληψη της Αιθιοπίας κατάφερε να «αποκαταστήσει» την τιμή του ιταλικού λαού μετά την ήττα στο Ντογκάλι της Αιθιοπίας (1887) και στη συνέχεια να ανακηρύξει τη χώρα του σε Αυτοκρατορία (Impero)⁵⁶.

«MOSTRA AUGUSTEA DELLA ROMANITÀ»

Τα αρχαιολογικά μουσεία, όπως και οι αρχαιολογικές εκθέσεις, κατείχαν ήδη από τον 19^ο αιώνα ιδιαίτερο ρόλο στο πλαίσιο της ίδρυσης των εθνικών κρατών, καθώς η ανάδειξη του εκάστοτε αρχαιολογικού εθνικού πλούτου στόχευε στη δημιουργία ενός κοινού εθνικού παρελθόντος. Στην περιπτώ-

55. Zanker, *Αύγουστος*, σ. 247.

56. Payne, *Ιστορία του φασισμού*, σ. 325-335· Paxton, *Ανατομία του φασισμού*, σ. 229-231· Silk, «Il Primo Pilota», σ. 74.

ση του νεοσύστατου ιταλικού κράτους (1861) χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Αρχαιολογική Έκθεση του 1911, που πραγματοποιήθηκε με αφορμή τη συμπλήρωση των πενήντα χρόνων από την ίδρυσή του. Ο προπαγανδιστικός χαρακτήρας της Έκθεσης ήταν ιδιαίτερα έκδηλος, όπως διαφαίνεται από την επιλογή των εκθεμάτων⁵⁷ αλλά κυρίως από τον εναρκτήριο λόγο του R. Lanciani, διευθυντή της Έκθεσης, ο οποίος πρόβαλε με άμεσο τρόπο τη σύγχρονη Ιταλία ως τη φυσική συνέχεια του ρωμαϊκού κράτους⁵⁸.

Η Έκθεση του 1911 υπήρξε προάγγελος της «Mostra Augustea della Romanità», μιας από τις μεγαλύτερες αρχαιολογικές αλλά και προπαγανδιστικές εκθέσεις του 20^{ού} αιώνα. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1937, με αφορμή τη συμπλήρωση των 2.000 χρόνων από τη γέννηση του Αυγούστου εγκαινιάστηκε από τον Μουσολίνι η εν λόγω Αρχαιολογική Έκθεση⁵⁹. Ο προπαγανδιστικός της χαρακτήρας ήταν διάχυτος και προφανής από τον τρόπο επιλογής και έκθεσης των ευρημάτων, από την παρουσία του ίδιου του Μουσολίνι, τόσο στα εγκαίνια όσο και στο κλείσιμο της Έκθεσης (Εικ. 30), από τη χρονική διάρκειά της (23.9.1937 – 23.9.1938) και, τέλος, από την εναρκτήρια ομιλία του αρχαιολόγου Giulio Quirino Giglioli.

Η «Mostra Augustea della Romanità» δεν ήταν αφιερωμένη μόνο στον Αύγουστο και την εποχή του, αλλά υπήρξε ένας ύμνος ολόκληρης της ιταλικής ιστορίας από την αρχαιότητα μέχρι και τη φασιστική εποχή, προβάλλοντας ξεκάθαρα το φασιστικό παρόν ως τη φυσική συνέχεια ενός εδραιωμένου ιστορικού παρελθόντος. Χιλιάδες ευρήματα μεταφέρθηκαν από μυσεία όχι μόνο της ενδοχώρας αλλά και του εξωτερικού, ενώ οι διοργανωτές χρησιμοποίησαν σύγχρονους τρόπους παρουσίασης, όπως μακέτες, εκμα-

57. Σημαντική θέση στην Έκθεση κατείχε η μακέτα του ναού της Ρώμης και του Αυγούστου στην Άγκυρα, όπου είχε βρεθεί και η δίγλωσση επιγραφή των *Res Gestae*. Βλ. Anna Maria Liberati, «La Mostra Archeologica del 1911 alle Terme di Diocleziano», στο *Incontro di Roma: Orme di Roma, tra Italia e Romania all'insegna di Roma antica*, 2, Roma 2014, σ. 84-85, εικ. 9. Η προβολή ρωμαϊκών αρχαιοτήτων που βρίσκονταν σε οθωμανικό έδαφος, δεν μπορεί να μην συσχετιστεί με την ιταλική προσπάθεια ανάδειξης της νομιμότητας των εδαφικών της διεκδικήσεων έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο ιταλοοθωμανικός πόλεμος του 1911 οδήγησε στην κατάκτηση της Λιβύης και των Δωδεκανήσων από την Ιταλία (17 Οκτωβρίου 1912). Βλ. Grange, *L'Italie et la Méditerranée*, σ. 346-350 και 502-505· Erik J. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα 2004, σ. 161.

58. Lanciani (επιμ.), *Catalogo della Mostra Archeologia*, σ. 5-11.

59. Giulio Quirino Giglioli (επιμ.), *Mostra Augustea della Romanità. Bimillenario della Nascita di Augusto, 23 settembre 1937-XV – 23 settembre 1938-XVI, Catalogo*, Roma 1938· Anna Maria Liberati, «La Mostra Augustea della Romanità», *Civiltà Romana, Rivista pluridisciplinare di studi su Roma antica e le sue interpretazioni* VI (2019), Roma 2000, σ. 53-96.

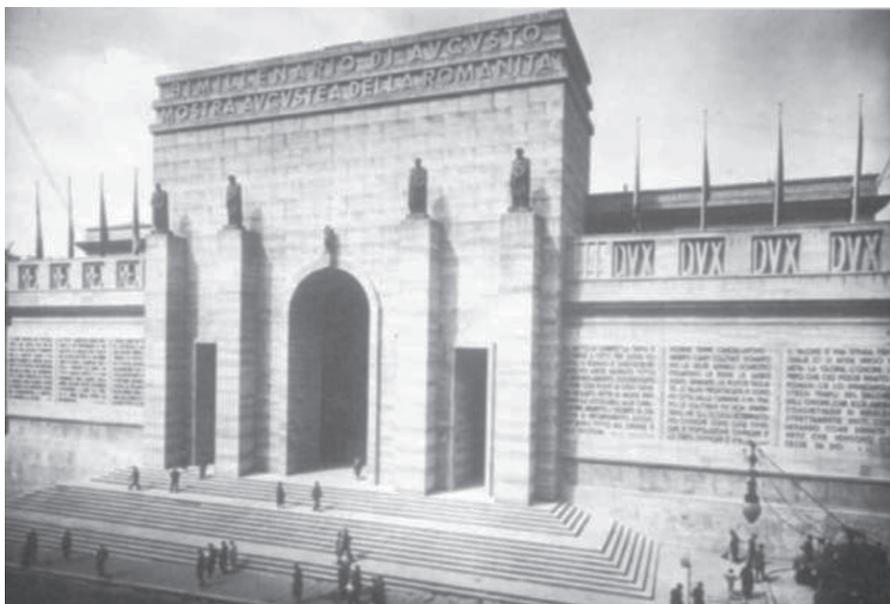
Εικ. 30: Ο Μουσολίνι στο κλείσιμο της «Mostra Augustea della Romanità» (6 Νοεμβρίου 1938).

γεία, φωτογραφίες και σχέδια για να προβάλουν το σύνολο του ρωμαϊκού πολιτισμού⁶⁰.

Η πρώτη προπαγανδιστική εικόνα που αντίκριζαν οι επισκέπτες της Έκθεσης, ήταν η ειδικά διαμορφωμένη είσοδος του Palazzo delle Esposizioni, έργο του αρχιτέκτονα Alfredo Scalpelli (Εικ. 31). Η πρόσοψη, που παρέπεμπε σε θριαμβική αφίδα⁶¹, διέθετε τρία ανοίγματα και ήταν διακο-

60. Giglioli, *Mostra Augustea*, σ. v-viii.

61. Η ρωμαϊκή αφίδα είχε τιμητικό και θριαμβικό χαρακτήρα με κύριο στόχο την προβολή της *virtus* των νικητών στρατηγών κατά την περίοδο της *Res Publica* και αργότερα των αυτοκρατόρων. Βλ. Tonio Hölscher, *Κλασική Αρχαιολογία: Βασικές έννοιες*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 337-348. Η εν λόγω ρωμαϊκή πρακτική βρήκε μιμητές και κατά τον 19^ο αιώνα στην Ευρώπη, βλ. π.χ. την αφίδα του Θριάμβου στο Παρίσι (1806) και την Αφίδα Navra στην Πετρούπολη (1816). Στη φασιστική περίοδο ανιδρόθησαν τρεις τιμητικές αφίδες, η Vittorio Monumento di Bolzano (1928) στο νότιο Τυρόλο, η Arco dei Caduti (1931) στη Γένοβα και η Arco dei Fileni (1937) στην ιταλική Λιβύη. Βλ. Jobst Welge, «Fascism Triumphans: On the Architectural Translation of Rome», στο Lazzaro,

Εικ. 31: Η πρόσοψη της «Mostra Augustea della Romanità», έργο του Alfredo Scalpelli.

σημημένη με πέντε αντίγραφα ρωμαϊκών αγαλμάτων και με αποσπάσματα λατινικών και αρχαίων ελληνικών κειμένων⁶². Τα τέσσερα γλυπτά ήταν τοποθετημένα πάνω σε πυλώνες τετράγωνης διατομής εκατέρωθεν της κεντρικής εισόδου και απεικονίζαν αιχμαλώτους, ίσως Δάκες –όπως και στην περίπτωση της Αψίδας του Κωνσταντίνου στη Ρώμη (312-315 μ.Χ.)⁶³–, ενώ το πέμπτο γλυπτό που ήταν τοποθετημένο πάνω από το κεντρικό άνοιγμα, ήταν ένα άγαλμα Νίκης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί όχι μόνο το κριτήριο επιλογής των αρχαίων κειμένων αλλά και ο τρόπος παρουσίασής τους, καθώς τα αποσπάσματα, αν και ήταν μεταφρασμένα στα ιταλικά, ώστε να είναι κατανοητά στο κοινό, ήταν γραμμένα σύμφωνα με

Crum (επιμ.), *Donatello among the Blackshirts*, σ. 83-94· Massimiliano Munzi, *La Decolonizzazione del Passato. Archeologia e Politica in Libia dall'Amministrazione Alleata al Regno di Idris*, Roma 2004, σ. 89-94.

62. Giglioli, *Mostra Augustea*, σ. 3-5 και πίν. I.

63. Jaś Elsner, «From the Culture of Spolia to the Cult of Relics: The Arch of Constantine and the Genesis of Constantine and the Genesis of Late Antique Forms», *Papers of the British School of Rome* 68 (November 2000), σ. 149-184.

το λατινικό αλφάβητο. Τέλος, επάνω από τα αποσπάσματα των αρχαίων κειμένων αναγράφονταν τέσσερις φορές οι όροι *REX* και *DVX*, οι οποίοι αναφέρονταν βέβαια στον Αύγουστο και τον Μουσολίνι αντίστοιχα.

Η κυρίως έκθεση αποτελούνταν από τρεις βασικές ενότητες: η πρώτη παρουσίαζε την ιστορία της Ρώμης, η δεύτερη ήταν αφιερωμένη στη συμβολή της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής και μηχανικής⁶⁴ στην περιοχή της Μεσογείου και η τελευταία πραγματευόταν την καθημερινή ζωή των Ρωμαίων, ενώ σε όλη την Έκθεση υπήρχαν επιλεγμένα αποφθέγματα και αποσπάσματα από έργα Λατίνων και Ιταλών συγγραφέων που εξυμνούσαν την αρχαία και τη σύγχρονη Ρώμη. Η πρώτη ενότητα (26 αίθουσες) ξεκινούσε με την παρουσίαση του μυθολογικού ρωμαϊκού παρελθόντος, δίνοντας μεγάλη βαρύτητα στις μυθολογικές προσωπικότητες του Αινεία και των διδύμων, Ρώμου και Ρωμύλου, όπως και στην περίπτωση του διακόσμου της *Ara Pacis Augustae*, ενώ οι επόμενες αίθουσες εστίαζαν στο ιστορικό ρωμαϊκό παρελθόν από την εποχή της *Res Publica* μέχρι και τη διακυβέρνηση του Ιουλίου Καίσαρα⁶⁵. Το μεγαλύτερο όμως μέρος της πρώτης ενότητας (13 αίθουσες), όπως ήταν φυσικό, ήταν αφιερωμένο στον ιδρυτή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την εποχή του – υπήρχαν και μακέτες τόσο του Μανσωλείου όσο και του Βωμού της Ειρήνης από το Πεδίον του Άρεως–, ενώ οι επόμενες τέσσερις αίθουσες παρουσίαζαν την υπόλοιπη ιστορία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας⁶⁶.

Βασικός στόχος της Έκθεσης υπήρξε η παρουσίαση μιας αλυσιδωτής ιστορικής συνέχειας και γι' αυτόν τον λόγο δεν θα μπορούσε να λείπει από τη «*Mostra Augustea*» και μια αίθουσα αφιερωμένη στον χριστιανισμό, που κάλυπτε το χρονικό διάστημα από τη γέννηση του Ιησού μέχρι τον 6^ο αιώνα μ.Χ.⁶⁷.

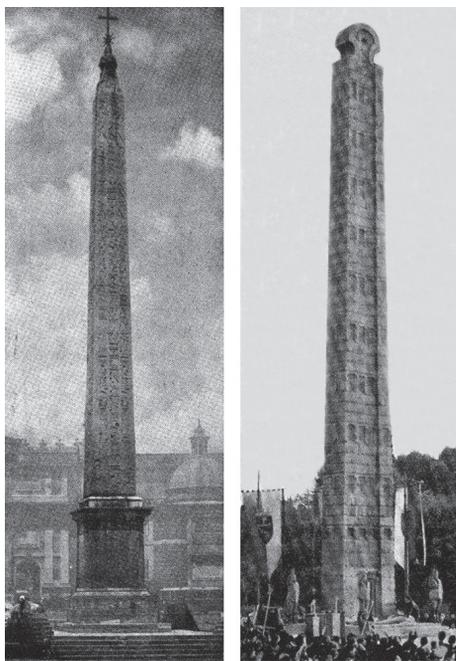
64. Η συγκεκριμένη ενότητα πραγματευόταν μια θεματική αρκετά προσιτή στους επισκέπτες, καθώς πολλά από αυτά τα ρωμαϊκά οικοδομήματα ήταν ορατά και αποτελούσαν αδιάσειστη απόδειξη της ρωμαϊκής συμβολής στη σύγχρονη εποχή. Πολλά από τα επιτεύγματα της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής ήταν σε χρήση μέχρι τον 20^ο αιώνα, π.χ. υδραγωγεία, δρόμοι, γέφυρες κ.ά., με αποτέλεσμα η ιταλική προπαγάνδα να εξάρει τη διαχρονική συμβολή των συγκεκριμένων οικοδομημάτων, όπως είχε τονίσει και ο R. Lanciani στα εγκαίνια της Αρχαιολογικής Έκθεσης του 1911. Χαρακτηριστικά ο R. Lanciani ανέφερε ότι «[...] πολλοί άνθρωποι χρησιμοποιούν δρόμους που φτιάχτηκαν από εμάς, πίνουν νερό από υδραγωγεία που κατασκευάστηκαν από εμάς, διασχίζουν ποτάμια μέσω γεφυρών που κληρονομήθηκαν από εμάς [...]». Βλ. Lanciani (επιμ.), *Catalogo della Mostra Archeologia*, σ. 5-11.

65. Giglioli, *Mostra Augustea*, σ. 24-42.

66. *Ο.π.*, σ. 43-303.

67. *Ο.π.*, σ. 388-433. Ο Μουσολίνι, ωστόσο, το 1904, στο πλαίσιο μιας διάλεξης

Η τελευταία αίθουσα (XXVI)⁶⁸ θα μπορούσε οπωσδήποτε να χαρακτηριστεί ως η περισσότερο προπαγανδιστική, καθώς το θέμα της ήταν η αναβίωση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας μέσα από τη φασιστική Ιταλία, όπως μαρτυρεί και ο ίδιος ο τίτλος της: «Immortalità dell' Idea di Roma. La rinascita dell' Impero nell' Italia fascista»⁶⁹. Στην αίθουσα XXVI γινόταν μια συστηματική προσπάθεια να αναδειχθεί ότι η «Idea di Roma» όχι μόνο δεν χάθηκε μετά την πτώση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά κατάφερε να επιβιώσει σε όλες τις περιόδους της ιταλικής ιστορίας: στον Μεσαίωνα, στην Αναγέννηση, στην Ιταλική Ενοποίηση (Risorgimento) και τελικά να αναβιώσει κατά τη φασιστική περίοδο. Στην αίθουσα στήθηκαν προτομές που κάλυπταν όλο το φάσμα της ιταλικής ιστορίας, και μακέτες ρωμαϊκών μνημείων που συνέχιζαν να υφίστανται ανά τους αιώνες, με διαφορετική όμως χρήση, όπως το Μαυσωλείο του Αδρια-

ROMANITÀ E FASCISMO

A sinistra: OBELISCO GIÀ NEL CIRCO MASSIMO (ORA A PIAZZA DEL POPOLO), PORTATO A ROMA DA AUGUSTO E COMMEMORANTE LA CONQUISTA ROMANA DELL'EGITTO — *A destra:* OBELISCO DI AXUM, PORTATO A ROMA PER COMMEMORARE LA CONQUISTA ITALIANA DELL'ETHIOPIA

Εικ. 32: Η παράλληλη απεικόνιση των δύο οβελίσκων ως λάφυρων πολέμου από την κατάκτηση της Αιγύπτου (από τον Αύγουστο) και της Αιθιοπίας (από τον Μουσολίνι) στη «Mostra Augustea della Romanità».

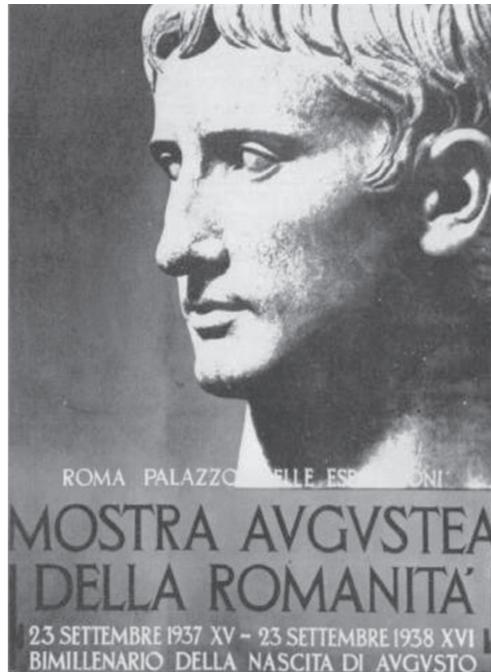
του βέλγου σοσιαλιστή Εμίλ Βαντερβέλντε στη Γενεύη, με θέμα «Ο Ιησούς Χριστός ως απελευθερωτής των σκλάβων και πρόδρομος του Σοσιαλισμού», εξαπέλυσε δριμεία επίθεση εναντίον του Χριστού και του Ευαγγελίου, ισχυριζόμενος ότι ευθύνονταν για την κατάρρευση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την εμφάνιση της «ηθικής δουλείας». Βλ. Georg Scheuer, *Σύντροφος Μουσολίνι. Ρίζες και δρόμοι του πρωτογενούς φασισμού*, Αθήνα 1999, σ. 28.

68. Giglioli, *Mostra Augustea*, σ. 434-446.

69. «Η αιωνιότητα της ιδέας της Ρώμης. Η αναβίωση της Αυτοκρατορίας μέσω της φασιστικής Ιταλίας».

νού, το Πάνθεον κ.ά. Ακόμη, ο επισκέπτης μπορούσε να θαυμάσει ταυτόχρονα μέσω φωτογραφικού υλικού τον αιγυπτιακό οβελίσκο του Αυγούστου από τη spina του ιπποδρόμου και τον οβελίσκο του Αξούμ (Εικ. 32), και να οδηγηθεί συνειρμικά στην άμεση σύνδεση των δύο αυτών εποχών.

Επιπλέον, στο πλαίσιο της Έκθεσης τυπώθηκε πλήθος αφισών, καρτών και γραμματοσήμων που απεικόνιζαν τις δημοφιλέστερες αυγούστειες αρχαιότητες, π.χ. τον θωρακοφόρο ανδριάντα του Αυγούστου από την Prima Porta, τον Αύγουστο με την toga capitis velatio από τη Via Labicana, την Ara Pacis Augustae, προτομές του ρωμαίου αυτοκράτορα κ.ά. (Εικ. 33-37).

Εικ. 33 (δεξιά): Αφίσα από τη «Mostra Augustea della Romanità» (1937), έργο του Ludovico Quaroni.

Με βάση τα παραπάνω παραδείγματα, γίνεται αντιληπτό ότι το φασιστικό καθεστώς μερίμνησε ιδιαίτερα για την ανάδειξη της αυγούστειας περιόδου, καθώς το πολιτικό σύστημα που καθιέρωσε ο Αύγουστος μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως πρότυπο για τον Μουσολίνι, ο οποίος «φαντασιωνόταν» αλλά και επεδίωκε την ίδρυση μιας φασιστικής αυτοκρατορίας κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν της ρωμαϊκής. Άλλωστε, το αυγούστειο παρελθόν του παρείχε πλήθος αρχαιολογικών καταλοίπων που με την αρωγή των ιταλών αρχαιολόγων τέθηκαν στην υπηρεσία του καθεστώτος.

Αξίζει, βέβαια, να επισημανθεί ότι η χρησιμότητα του αυγούστειου παρελθόντος για το φασιστικό καθεστώς «σταματούσε» στο σημείο που αυτό δεν εξυπηρετούσε άλλο τα συμφέροντά του, ορίζοντας με αυτόν τον τρόπο την έννοια της προπαγάνδας. Ο οβελίσκος του Solarium Augusti, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, αντίθετα με τα υπόλοιπα μνημεία του Πεδίου του Άρεως, δεν επανέκτησε τον αρχικό του ρόλο και δεν επαυτοποθετήθηκε στην αρχική του θέση, επειδή η σύγχρονη χρήση του ως

μνημείου μνήμης για τους Ιταλούς πεσόντες στο Ντογκάλι της Αιθιοπίας (1887) είχε μεγαλύτερο συμβολισμό για τις αποικιοκρατικές βλέψεις του Μουσολίνι στην Αφρική.

Εικ. 34-37: Επετειακά γραμματόσημα με εικόνες που παρέπεμπαν στον Αύγουστο, στο πλαίσιο της «Mostra Augustea della Romanità» (1937): Εικ. 34 (πάνω αριστερά): Ο θωρακοφόρος ανδριάντας του Αυγούστου από την Prima Porta. Εικ. 35 (πάνω δεξιά): Ο τηβανοφόρος ανδριάντας του Αυγούστου με καλυμμένο το κεφάλι (toga capitis velatio) από τη Via Labicana. Εικ. 36 (κάτω αριστερά): Ο βωμός της Σεβαστής Ειρήνης (Ara Pacis Augustae). Εικ. 37 (κάτω δεξιά): Πορτρέτο του Αυγούστου, γνωστό και ως «ο Αύγουστος της Μερόης».

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικ. 1: Anna Maria Liberati, «La storia attraverso i francobolli tra anniversari e ideologia nell' Italia degli anni Trenta del Novocento», *Civiltà Romana, Rivista pluridisciplinare di studi su Roma antica e le sue interpretazioni* I (2014), Roma 2015, σ. 248, εικ. 37.
- Εικ. 2: Cino Parodo, «Roma Antica e l'archeologia dei simboli nell'Italia fascista», *Medea* II, n. 1 (2016), σ. 3, εικ. 1· πρβλ. και σ. 10, εικ. 5.
- Εικ. 3: Silk, «“Il Primo Pilota”», σ. 79, εικ. 31.
- Εικ. 4: Φωτογραφία της συγγραφέως (13.4.2010).
- Εικ. 5: Φωτογραφία της συγγραφέως (10.4.2010).
- Εικ. 6: Augusto Antônio de Assis, «A Ara Pacis Augustae na Itália fascista: breve análise sobre a reorganização dos fragmentos a partir do *Cinegiornale Luce*», *Revista Discente Oficinas de Clío* 5, n. 9 (julho-dezembro de 2020), Pelotes 2021, σ. 456.
- Εικ. 7: Paola Salvatori, «Nascita di un' icona politica: il piccone del duce», *Quaderni di storia*, anno XXXVIII, n. 76 (luglio-dicembre 2012), Bari 2013, σ. 281, εικ. 1.
- Εικ. 8-10: Φωτογραφίες της συγγραφέως (10.4.2010).
- Εικ. 11: Silverio, «Il Convegno Augusto del 1938», σ. 418-419, πίν. XC, εικ. 2.
- Εικ. 12-18: Φωτογραφίες της συγγραφέως (10.4.2010).
- Εικ. 19: Aicher, «Mussolini's Forum», σ. 127.
- Εικ. 20-23: Φωτογραφίες της συγγραφέως (13.4.2010).
- Εικ. 24: Liberati, «La storia attraverso i francobolli», σ. 273.
- Εικ. 25: Silverio, «Il Convegno Augusto del 1938», πίν. XC, εικ. 1.
- Εικ. 26-27: Φωτογραφίες της συγγραφέως.
- Εικ. 28: Silk, «“Il Primo Pilota”», σ. 75, εικ. 27.
- Εικ. 29: Φωτογραφία της συγγραφέως (13.4.2010).
- Εικ. 30-31: Liberati, «Mostra Augustea della Romanità», σ. 92, εικ. 26, και σ. 75, εικ. 15.
- Εικ. 32: Parodo, «Roma Antica», σ. 4, εικ. 2.
- Εικ. 33: Liberati, «Mostra Augustea della Romanità», σ. 69.
- Εικ. 34-37: Liberati, «La storia attraverso i francobolli», σ. 265-268.
- Εικ. 38: Φωτογραφία της συγγραφέως.

Εικ. 38: Ο Μουσολίνι με στρατιωτική στολή στο εξώφυλλο του ιταλικού περιοδικού *L'illustrazione italiana* 41 (13 ottobre 1940-XVIII) (Αρχείο Κωνσταντίνου Ντόκου).